

Вознюк О.В. Аналіз глобальної історичної траєкторії українського народу у контексті викликів сьогодення // Філософські, історіософські та педагогічні аспекти єдності українського суспільства: матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (31 березня – 2 квітня 2021 року, м. Київ). – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021 – 356 с. – С. 161-167.

Вознюк О.В.,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри англійської мови з методиками викладання у дошкільній та початковій освіті Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир, alexvoz@ukr.net

АНАЛІЗ ГЛОБАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ТРАЄКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

В статье представлены историко-социетальные основы духовности украинского народа и его цивилизационная роль на современном историко-культурологическом и геополитическом ландшафте. Проведенное исследование позволяет прийти к выводу о нейтрально-парадоксальной природе духовности украинства и его системоформирующей роли в современной мировой истории как интегратора восточного и западного цивилизационных проектов. Показаны перспективы дальнейшего исторического развития украинского государства.

Ключевые слова: украинский этнос, социетальная психика, геополитическая роль, духовность, синергический подход, сакральная мотивация исторического процесса.

Historical and societal bases of the spirituality of the Ukrainian people and its civilization role are analyzed on a modern history-culturelogical and geopolitical landscape. The spirituality of Ukrainian ethnos is complexly explored on the joints of historical science, philosophy, sociology, synergetics and other scientific spheres in the context of the conception of integrity, allowing to make conclusion about boundary and paradoxical nature of spirituality of the Ukrainian people and its system-forming role in modern world history being the integrator of East and West civilizations projects. The prospects of subsequent historical development of the Ukrainian state are outlined.

Keywords: Ukrainian ethnos, societal psyche, geopolitical role, culturelogical landscape, spirituality, synergistic approach, sacral motivation of historical process

Сучасні геополітичні проблеми можна вирішувати на різних теоретичних площинах/рівнях наукового аналізу. Один з таких рівнів – всезагальний, чи філософський, використання якого дозволяє дійти розуміння планетарних процесів на рівні загальної моделі соціоприродного буття.

Результатом філософської рефлексії щодо загальної моделі буття постає модель, яка реалізується в філософській традиції розглядати реальність у

вигляді тріади: людина, світ і межа, що покладається між ними (суб'єкт – межа – об'єкт).

У контексті філософії, а також гештальт-психології, в цій моделі реальності межа виявляє парадоксальний зміст, оскільки неможливо сказати точно, яким із двох полярних членів тріади вона належить – першому, другому, їм обом одночасно, або ні першому, ані другому (О. Лосєв).

У гештальттерапії зазначений парадокс реалізується в співвідношенні фону і фігури (феномен Е. Рубіна), коли неможливо сказати, чому належить межа – фігурі або фону.

Межа (а в більш загальному розумінні – будь-яке граничне/критичне явище, гранична фаза розвитку будь-якого предмету) постає універсальною категорією, що відображає цілісність, зв'язок, відношення, що, як вважав А. Уємов, становить предмети з елементів.

У цьому контексті наведемо слова Гегеля, який писав, що "конечність в тому і полягає, що саме завдяки межі предмет може співвідноситися з іншим предметом", що актуалізує Всесвіт у цілому, а також кожен його конкретний аспект.

Гранична фаза як парадоксальна сутність, яка вивчалася синергетикою, відображається в понятті "еволюційна середина", або "перехідна сходинка" від однієї якості до іншої, в сфері якої старої якості вже немає, а нової – ще немає.

Цю фазу Аристотель, Гегель й ін. називали "середнім терміном" щодо понять, які фіксують початковий і завершальний якісний стан об'єкта, що розвивається.

У філософській літературі відношення таких "напівпротилежностей" називають контрмедіальним, на відміну від контрарного відношення, що відображає "повну" полярну симетричну протилежність предметів і явищ (наприклад, рух і спокій, тьма і світло, суб'єкт і об'єкт), і на відміну від контрадикторного відношення (темне – нетемне, тобто, не несуттє; суб'єкт і не-суб'єкт).

Аналіз цього контрмедіального, рівноважного, міжякісного ступеня процесу розвитку ми знаходимо в гегелівській діалектиці. Гегель розглядав стан індиференції, рівноваги протилежностей як ключову умову, "пусковий" момент переходу буття в сутність. Цей стан Гегель визначає як "форма безформного", а сучасні філософи – як екзистенцію, або "між-буттям" (*inter-esse*).

Відтак, межа має діалектичний суперечливий характер, оскільки тут буття кінцевого об'єкта не мов би зіштовхується з його небуттям. Отже, через її існування небуття кінцевого виявляється невід'ємною умовою його буття. Тобто тут буття та небуття взаємодіють, через що ми маємо "парадокси межі", які полягають в тому, що "поблизу" межі має місце своєрідне "спотворення" кінцевого об'єкта. Визначеність об'єкта на межі його буття не мов би "вироджується", нівелюється, через що виникають труднощі в опису "граничних ситуацій".

Парадоксальність межі як застановчого принципу, що конститує цілісність і безперервність розвитку і руху як такого (внаслідок того, що межа

виражає певну нульову, нейтральну, парадоксальну реальність на континуумі зміни станів предмету, що розвивається, де старого стану вже немає, а нового ще немає, а тому теоретичним та онтологічним чином сполучає минуле з майбутнім), підтверджується так званим парадоксом розвитку, виникнення (або телеологічним парадоксом), який полягає в тому, що якщо дещо нове виникає із старого, то воно вже повинне міститися в ньому в потенційно-можливому, віртуальному стані і, відповідно, не є "радикально" новим в повному розумінні цього слова, оскільки в цьому випадку стирається відмінність між новим і старим: якщо нове виникло із старого, то воно, таким чином, містилося в ньому в потенційно-можливому, віртуальному стані і не є принципово новим.

Таким чином, граничні явища виступають організуючою силою/чинником розвитку системних утворень, про що можна дізнатися з синергетики, міждисциплінарної галузі знання, результати якої в даний час мають колосальне значення для розуміння соціальних процесів.

Отже, межа як граничне явище є категорією, що відображає цілісність, зв'язок, взаємини, що конститує цілісні утворення, які характеризуються емерджентним ефектом цілого, коли властивості цілого перевершують властивості окремих елементів цього цілого.

Можна говорити про спеціальний ефект межі, який спостерігається у багатьох формах поведінки живих систем, коли, як доводять етологи, лісова галявина, берег моря, межа зораного поля і взагалі будь-яка особливість на одноманітній місцевості приваблює живих істот, коли життя роїться головним чином на границі трьох середовищ – океану, суші та атмосфери.

Ефект межі проявляється і в тому, що "людські гени відтворюють себе не в деякій аморфній масі населення країни, регіону, континенту чи світу в цілому, а саме в етнічних межах. Протягом віків це приводить до формування генетичної своєрідності етносів і відмінностей між їх генофондами" (Ю.Ричков).

Як показав Л. Гумільов, вісі пасіонарних поштовхів, що дають імпульс розвитку тих чи інших глобальних соціальних процесів, проходять через стики ландшафтів і, як наслідок, через угруповання людей, що займаються різними видами господарської діяльності.

Відтак, явище "перехідної сходинки" актуальне в теорії антропосіогенезу.

У синергетиці, науці про відкриті системи та закономірності їх розвитку, межа виявляється в так званій "точці біфуркації" розвитку системи, де остання докорінним чином трансформується.

У екзистенціалізмі як філософському напрямі "граничній ситуації" між життям і смертю (що співвідноситься з такими культурологічними феноменами, як ініціація, посвячення, водохрещення і т. ін.) надається вирішальне значення в процесі прозріння людиною своєї сутності.

Межа ("середина") може розумітися як перехрещення функцій, як місце, де "накопичується структура", як те, що поєднує минуле з майбутнім. Тобто межа в плані динаміки є концептуальним фокусом буття, який дозволяє пов'язати те, що було (минуле, витоки) з тим, що буде (майбутнє, мету), через що кристалізується структура як єдність своєї історії та перспективи.

Суть межі можна проілюструвати думкою М. Бахтіна, який вважав, що людина ніколи не збігається із собою, а істинне життя особистості здійснюється як би у точці цього незбігу. Як писав А. Камю в книзі "Бунтуюча людина", митець виковується саме в цьому постійному мандруванні між собою та іншими, на півдорозі від краси, без якої не може обійтись, до людського суспільства, з якого не в силах вирватися. Це ж стосується й окремих етносів та цивілізацій.

При цьому походження світу в цілому, а також кожного його елемента окремо може розумітися як розщеплення єдиного центрального, нейтрально-межового початку на протилежні сутності.

У сучасній філософії, антропології, психології процес еволюції живих форм розуміється як явище розщеплення фундаментальної симетрії організмів та середовищ, як перехід від простого до складного в результаті "біологічного вибуху". Можна говорити й про нові геологічні теорії, які концептуалізують розвиток планет з вакуумного зародку шляхом перетворення поля на речовину, а також про "мозковий вибух", через який долається "мозковий Рубікон". А мова походить в результаті "великого лінгвістичного", чи "семіотичного вибуху").

Сучасна космологія інтерпретує процес породження Всесвіту приблизно в такій же формі, коли стверджує, що він виник внаслідок "вибуху" з симетричної "праречовини" (фундаментальної вакуумної симетрії, сингулярного стану матерії тощо) шляхом її розщеплення на речовинну та польову складові. Як вважає Г.Наан, народження Всесвіту є процесом розщеплення "ніщо" на "дещо" та "антидещо" (надлишкову та дефіцитну сутності, "плюс" та "мінус"), що призводить до актуалізації всіх відомих фізичних феноменів.

Релігійна свідомість розуміє народження/створення світу саме у такий механізм розщеплення цілого/ніщо/порожнечі на світ та темряву, дещо позитивне та негативне.

На підставі поданої методологічної бази можна побудувати модель поділу Західної і Східної цивілізацій (цивілізаційних проектів) (рис. 1).

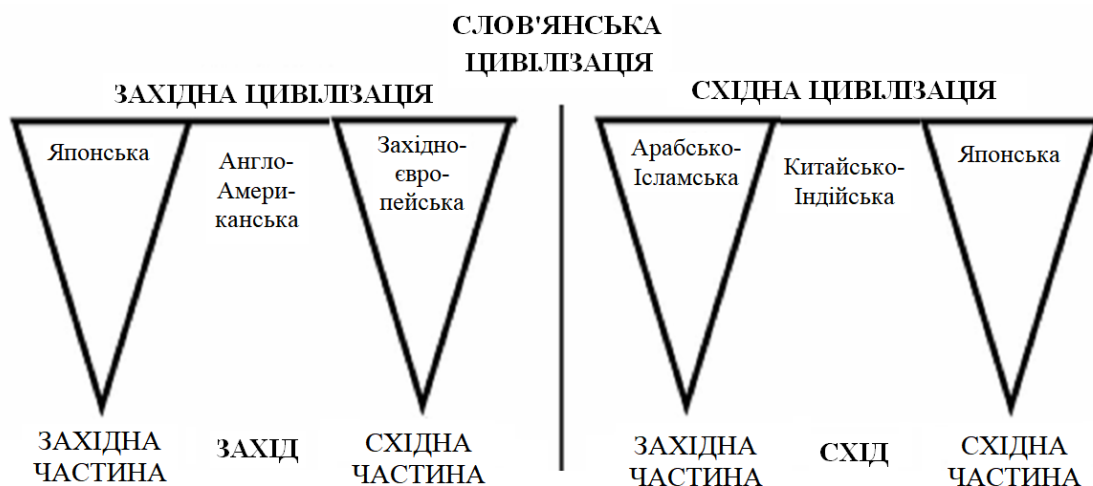


Рис. 1. Модель розділення Сходу та Заходу

Можна вважати, що на початку становлення планетарної людської цивілізації знаходилась певна праслов'янська імперія (етнічне утворення), інформація про яку дійшла до нас у вигляді історичних даних про "Велику Тартарію", яка в древній період розпалася на окремі етнічні фрагменти, що кристалізували "захід" (євроатлантичний, тобто західний цивілізаційний проект), "схід" (арабсько-мусульманський, східний цивілізаційний проект) і "слов'янський центр" (або слов'янський нейтральний цивілізаційний проект).

У свою чергу, слов'янський центр також є триадною структурою, що складається з трьох слов'янських початків:

– західні слов'яни (поляки, чехи, словаки, кашуби та лужичанці), що виражають лівопівкульову чоловічу тенденцію;

– східні слов'яни (виражають правопівкульову жіночу тенденцію): ними можна вважати традиційних південних слов'ян (болгари, серби, хорвати, боснійці, македонці, словенці, чорногорці), які відчували і відчують вплив саме східних, ісламських, народів;

– центральні слов'яни (виражають півкульовий синтез): ними можна вважати традиційних східних слов'ян (росіяни, українці, білоруси), які займають проміжне, центральне геополітичне положення між східними і західними слов'янами.

Центральні слов'яни, в свою чергу, диференціюються на гілки: західну, білоруську (яка має чоловіче начало), східну російську (жіноче начало) і центральну українську, з якої, не випадково, асоціюється Київська Русь – джерело слов'янської цивілізації.

Аналіз українського слов'янства дозволяє зробити висновок про його гранично-фазову природу. Тобто, якщо слов'янська цивілізація в цілому, а також центральні слов'яни зокрема, реалізують гранично-фазову, нейтральну природу, то українська гілка центральних слов'ян виступає найбільш концентрованим виразником цієї природи.

Саме Україну, відповідно до "сакральної мотивації історичного процесу", слід вважати центральним засадовим аспектом/джерелом слов'янської цивілізації внаслідок "розірваності" України (термін С. Гантінгтона), її фазово-граничного нейтрального характеру. Визнання цього, думається, допоможе відновити єдність слов'янської цивілізації, підвищивши статус свідомого українства, яке внаслідок відомих причин відчуває себе об'єктом "історичної експлуатації".

Таким чином, граничний статус України потребує перегляду її статусу в системі слов'янських народів. При цьому Україна може вважатися центральним нейтральним аспектом слов'янства і в силу цього виступати духовним генератором нашої планети.

У зв'язку з цим зазначимо, що феномен границі відіграє фундаментальну роль у побудові ідеологічних основ релігійної свідомості, а його аналіз дозволяє зрозуміти сутність духовності як назвичайно складного наукового та культурологічного феномену.

Достатньо сказати, що слово "релігія" етимологічно походить від поняття "зв'язок", що встановлюється між двома неспівмірними і принципово взаємовиключаючими безоднями – Небом та Землею. Ісус Христос в християнстві парадоксальним чином поєднує ці безодні, як Він поєднує в одному лиці "неподільно та незіллянно" і дві протилежні природи – тваринну і божественну. Він тут постає Адамом, що співвідноситься з Адамом Кадмоном кабалістичної містики, котрий розглядається як "первісний Адам", духовна людська сутність, першообраз творіння і з'єднувальна ланка між нескінченністю Бога та кінцевими речами, що Їм створені. Ісус Христос тут виявляє гранично-біфуркаційну природу (виражаючи суть парадоксу розвитку) і тому, що поєднує два протилежних принципи буття – життя та смерть.

Вчення про духовність з точки зору вищевикладеного аналізу має виражати ідею єдності людини і світу, уніфікуючи та сполучаючи в собі психофізіологічний, соціально-політичний, етико-аксіологічний, культурно-історичний, соціоприродний, космопланетарний контексти людського буття. Духовність ми визначаємо як категорію суспільної свідомості, що у своєму змісті відображає у досить специфічному вигляді універсальну властивість Всесвіту – цілісність, яка є чинником неперервності, цілісності, тотальності всіх проявів існування матерії. При цьому *духовність як єдність протилежностей постає граничним феноменом.*

Стан духовності як дещо принципово цілісне, граничне і тому парадоксальне передбачає наявність певних соціетальних рис соціумів та окремих людей, їх відповідну поведінку та світогляд, які характеризуються відкритістю, миротворчістю, нейтральністю, спонтанністю, самодостатністю, непередбаченістю, парадоксальним синтезом протилежних рис та якостей, здатністю виходити за межі зовнішньої доцільності, бути собою і одночасно поза собою, поєднуючи внутрішнє та зовнішнє, складне та просте, статичне та динамічне, чуттєве та логічне, природне та надприродне, містичне та раціональне... Чим більше все це притаманне людині (та соціуму), тим більш духовною істотою вона є, тим більш здатна така самоактуалізована (за А. Маслоу) творча людина до рівноваги та одночасно до розвитку.

Отже, духовність як синтез протилежностей, як Істина (яку С. Церетелі називав "єдністю протилежностей"), як граничне явище є одночасно первісним витокон онто- та філогенетичної еволюції, і її підсумком; тим, з чого починається рух, і також тим, чим він закінчується. Це, також й те, що є діалектичним ґрунтом руху, що здійснюється завдяки взаємодії протилежностей, котрі постійно "нівелюються", виявляючи "нейтральний елемент" – духовність – "алмазне буття Абсолюту" (В.Казначєєв).

Наведені роздуми про граничну природу української цивілізації свідчать про її подвійно-парадоксальну граничну сутність, яка реалізується в структурі соціетальної психіки народу України-Русі і виступає найбільш виразним втіленням категорій цілісності і духовності та актуалізується саме як граничний (парадоксальний) соціальний феномен, про що ми протягом більше 20 років писали в декількох десятках наших монографій і статей [1-9].

Зазначене вище, на погляд П. Кононенка, пояснює факт, що на території України, яка у геополітичному контексті історично займала центральну позицію в Європі, було здійснено синтез релігії, філософії, мистецтва, освіти і науки, а також реалізовано *культ єдності Закону і Благодаті* – "основа життєдіяльності українців-русів, наслідком якої стає створення однієї з наймогутніших світових імперій – Київської Русі... Її і долю, і роль визначає всепланетарний рух: своєю могутністю й мудрістю вона репрезентує місію гегемона, генератора, посередника між Азією і Європою. Найавторитетніші держави – Візантія, Англія, Франція, Швеція, Німеччина, Польща, Болгарія вважають за честь спілкуватися з княжою Руссю навіть на рівні криводинастичних зв'язків. Визначається центр рівноваги між "сходом" і "заходом", вододіл між рабством і абсолютизмом, гуманістичною вірою (освітою, наукою, культурою) й фанатизмом, імперськими й республіканськими ідеологіями та інституціями управління" [10].

З точки зору синергетичної методології можна стверджувати, що піднесення духовної культури має місце в період "затишшя" в ході історичної еволюції, яке здатне перерости у майбутню бурю. Тобто соціуми час від часу перетинають так звані точки біфуркації, де готується докорінна зміна певної соціальної моделі, і саме у цих точках (що є граничним явищем) система, як свідчать синергетика, виявляється чутливою до незначних зовнішніх інформаційних (духовних) впливів.

Якщо Україна завжди існувала на межі між Сходом та Заходом, то цей "граничний" геополітичний стан виражав та виражає особливий "нейтральний" статус Українського етносу. Це відмічається низкою дослідників, які вважають, що Україна покликана стати "слов'янською Швейцарією".

Таким чином, ментальність Українського соціуму виявляє нейтрально-розірваний зміст, що визначає внутрішній механізм розвитку України як державної та етнічної одиниці. С. Гантінгтон, директор Інституту стратегічних досліджень при Гарвардському університеті, у книзі "*Clash of Civilizations*" ("*Зіткнення цивілізацій*") пише, що існують країни (етноси), які є "розірваними" ("*torn countries*"), котрі, як правило, прагнуть до входження до складу країн Заходу, але історико-культурне підґрунтя їх існування свідчить, що вони не є західними.

За таких умов, Україна є такою "розірваною" (чи межовою) державною, оскільки, як свідчить історія, питання приналежності України до Заходу чи Сходу є одним із важливих для української історії [11].

Відтак, історична перспектива України полягає у розбудові своєї окремої цивілізації. Саме про це пише С. Гантінгтон: "якщо українці, відмовившись від марксистської моделі поведінки, відкинуть ліберальну демократію і почнуть поводити себе як українці, а не як люди Заходу, відношення між Україною та Заходом знову стануть конкурентними" [12].

У зв'язку з цим стає зрозумілим статус України як керуючого чинника людської цивілізації, оскільки, відповідно до загальної теорії впливу, керуючий суб'єкт (чинник, елемент, агент), який має вплив на своє оточення (систему),

характеризується підвищеним рівнем різноманітності, а тому гнучкості, нейтральності (Н. Вінер, В.Ешбі).

За таких умов, Україна як нейтральна межова сутність здатна (і повинна, відповідно до невблаганних законів історичного розвитку) народити нову суперцивілізацію ("Нову Тартарію", чи нову Візантійську імперію), оскільки як зазначають видатні науковці сучасності (І. Прігожин, Б.Мандельброт, С.Смейл та ін.), на кордоні між конфліктами протилежних сил знаходиться не народження хаотичних структур, а має місце спонтанне виникнення самоорганізації порядку більш високого рівня

ЛІТЕРАТУРА

1. Вознюк О. В. Про перспективи розвитку української держави // День. – 2001. – 20 лютого. – С. 4.
2. Вознюк О. В. Точка біфуркації. Чи стане вона точкою опори? // Віче. – 2001. – № 12. – С. 82-98.
3. Вознюк О. В. Про перспективи розвитку Української держави: економіка і духовність // Україна: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали обл. наук.-практ. міжвуз. конф., присвяченої 10-й річниці незалежності України. – Житомир : Полісся, 2001. – С. 24-36.
4. Вознюк О. В., Грабар І. Г., Козловець М. А. Україна як біфуркаційна сутність // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем : матеріали першої всеукр. наук. конф. – Житомир, 2003. – С. 44-47.
5. Вознюк О. В. Духовність українського народу у контексті концепції цілісності // Наука і суспільство. – 2010. – № 9/10. – С. 13-18.
6. Вознюк О. В. Історико-соціетальні засади духовності українського народу та його сучасна цивілізаційна роль // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т.6. – С. 75-92.
7. Вознюк О.В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014 – 550 с.
8. Вознюк О. В. Особлива цивілізаційна роль українського етносу на геополітичному ландшафті нашої планети // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : збірник наукових праць. – № 2 (16). – Рівне : РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2016. – С. 28-38.
9. Вознюк А.В. Аналіз глобальної історической траекторії України в контексте філософской рефлексії // "Глобалізований світ : випробування людського буття" : Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня 2017 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець [та ін.]. – Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2017. – 404 с. – С. 345-351.
10. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 872 с.
11. Шкіль А. Місце України у двоподілі світу // Євразійський огляд. – К., 1996. – С. 23-28.
12. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World. Order London: Simon & Schuster, 1997, 207 p.